

 <https://doi.org/10.28925/2312-5829.2023.42>
УДК 37.07:005.32

Олена Пищик

 <https://orcid.org/0000-0001-9193-6645>

кандидат педагогічних наук,
заступник директора з навчально-виробничої роботи,
комунального закладу «Чернігівський центр професійно-технічної освіти»
Чернігівської обласної ради,
вул. Козацька, буд. 7-а, 14037, м. Чернігів, Україна
pishik_olena@ukr.net

Розвиток комунікативної культури вчителя в умовах воєнного стану: виклики та можливості

***Анотація.** Стаття зосереджується на важливості етикету комунікації та вмінь спілкуватися для вчителів, які працюють під час воєнного стану, адже в таких умовах вчителі стикаються з рядом викликів, які можуть впливати на ефективність освітнього процесу та психологічне благополуччя учнів. Розглянуто кілька ключових напрямків розвитку комунікативної культури вчителя в умовах воєнного стану. Перш за все, наголошується на важливості емоційного інтелекту, який допомагає вчителям розуміти і контролювати свої емоції, а також сприяє побудові емоційно здорових взаємин з учнями та колегами. Другим аспектом, який розглядається, є активне слухання. Вчителі повинні бути уважними слухачами, здатними почути й зрозуміти своїх співрозмовників. Це сприяє покращенню комунікації та встановленню ефективного діалогу. Уміння адаптуватися до нових умов та ситуацій є важливим для вчителів, особливо під час воєнного стану. Вони повинні бути гнучкими та вміти швидко прилаштовуватися до змін, щоб забезпечити неперервність освітнього процесу та надати підтримку учням у таких непростих умовах. Комунікативна культура вчителя повинна проявлятися не лише в навчальній аудиторії, але й у взаємодії в соціальному середовищі. Зазначається, що комунікація є основою професійно-педагогічної взаємодії, яка передбачає обмін інформацією між суб'єктами комунікації, а також засвоєння цінностей, знань та способів комунікативної діяльності. Розглянуто ключові напрямки розвитку комунікативної культури вчителя в умовах воєнного стану, що є важливою складовою процесу навчання, оскільки вона сприяє покращенню якості спілкування між учасниками освітнього процесу. Вчителі в умовах воєнного стану повинні зосередитися на розвитку емоційного інтелекту, активного слухання, ефективного вирішення конфліктів та адаптації до змін. У підсумку, пропонується напрями розвитку комунікативної культури вчителя в умовах воєнного стану. Розвиток цих*

навичок допоможе вчителям ефективно спілкуватися з учнями, колегами та іншими учасниками освітнього процесу, підтримати успішний навчальний процес та психологічне благополуччя учнів.

Ключові слова: комунікативна культура; педагог; воєнний стан; емоційний інтелект; активне слухання; вирішення конфліктів; адаптація до змін; розвиток учнів.

© Пищик Олена, 2023

*Найголовніша формула успіху –
знання «як поводитися з людьми»
Т. Рузвельт*

Вступ. Розвиток комунікативної культури в умовах воєнного стану має велике значення через період великої напруги, конфліктів, маніпуляцій і дезінформації. Воєнний стан вимагає ефективної комунікації, яка стає ключовим фактором успіху та виживання для багатьох людей. Особливо важливо в умовах воєнного стану вдосконалювати комунікативну культуру в політиці, мас-медіа та освіті. Конструктивна, важлива та етична комунікація в цих сферах може допомогти зберегти демократію та вирішувати суспільні проблеми.

У процесі дослідження комунікативної культури в умовах воєнного стану було здійснено аналіз наукових праць, статей та публікацій з питань комунікації в умовах конфлікту та воєнного стану.

В умовах воєнного стану результативність освітнього процесу може зазнати серйозних деформацій через стрес, небезпеку та нестабільність. В цьому контексті роль вчителя стає ще більш значущою, оскільки від ефективності його комунікації з учнями залежить успішність навчання та адаптація молодого покоління до викликів сучасної дійсності.

Основне завдання комунікативної культури вчителів полягає у дотриманні правил комунікації, що сприяють взаєморозумінню між людьми у процесі навчання й виховання, а також взаємозбагаченню духовними цінностями. Розвиток цінностей комунікативної культури у вчителів передбачає оволодіння національно-історичним досвідом педагогічної діяльності, аналіз впливу релігійних і культурних цінностей

на професійну поведінку педагога, а також взаємовпливу комунікативної й загальнолюдської культури.

Зasadничі основи освітніх змін, визначені Концепцією Нової української школи, пояснюють ідеологію перетворень в освіті, окреслені Законами України «Про освіту», «Про повну загальну середню освіту» та основні напрями її реформування. Ці зміни спрямовані на створення нового сучасного освітнього середовища, яке є передумовою для інноваційної діяльності. Впровадження нових Державних стандартів всіх рівнів освіти є однією з важливих складових цього процесу. Освітній процес може вважатися досконалим лише тоді, коли він не лише задовольняє суспільні запити сьогодення, а й визначає загальні підходи щодо вирішення майбутніх проблем.

Формування інтелектуальної еліти нації, є ще одним важливим компонентом розвитку освіти. Ефективна організація нововведень у закладі освіти залежить від розвитку його потенціалу та професійної компетентності педагогічного колективу в умовах пошуку. Важливими елементами цього процесу є науково-методична та матеріально-технічна підтримка інноваційних змін (Шкарлет, 2022, с.5).

Рівень професійної компетентності вчителя включає професіоналізм і комунікативну культуру, які залежать від рівня його психолого-педагогічних знань, педагогічної майстерності та культури спілкування. Для досягнення професійної компетентності вчителя необхідні знання державного законодавства про освіту і виховання молоді, обізнаність з наказами та інструкціями Міністерства освіти і науки України, а також знання трудового законодавства і захисту дітей. Глибокі знання з педагогіки, психології та основ педагогічної майстерності є важливими складовими професійної компетентності. Крім того, вчителю потрібно мати досконале володіння методикою навчання і виховання, проявляти культуру спілкування, володіти морально-етичною культурою, педагогічним тактом, художньо-естетичною культурою, принциповістю і вимогливістю. Аналітичні й діагностично-прогностичні здібності є важливими якостями вчителя.

Освітні зміни, впроваджені в освітньому середовищі, передбачають створення нового сучасного освітнього середовища, розвиток комунікативної культури та

формування інтелектуальної еліти нації. Враховуючи сучасні виклики, вчителі повинні вдосконалювати свою комунікативну культуру, щоб успішно навчати і виховувати учнів, адаптувати їх до змін у суспільстві і вирішувати суспільні проблеми.

Таким чином, актуальність дослідження полягає у необхідності розвитку комунікативної культури в умовах воєнного стану, а також в удосконаленні комунікативної культури вчителів. Це важливо для збереження демократії, успішного навчання учнів та адаптації молодого покоління до сучасної дійсності. Розвиток комунікативної культури в умовах воєнного стану допоможе забезпечити ефективну комунікацію, сприяти взаєморозумінню та зміцненню взаємовідносин між людьми в цей важкий період.

Крім того, удосконалення комунікативної культури вчителів має вирішальне значення для якісного освітнього процесу. Вчителі відіграють важливу роль у навчанні та вихованні учнів, і ефективність їх комунікації з учнями безпосередньо впливає на успішність навчання та їх адаптацію до сучасних викликів. Вчителі повинні мати високий рівень комунікативної культури, що включає в себе володіння різними методами та прийомами комунікації, здатність до ефективного спілкування з учнями та розвитку в них ключових навичок.

Отже, актуальність дослідження полягає у необхідності розвитку комунікативної культури в умовах воєнного стану для забезпечення успіху та виживання людей, а також в удосконаленні комунікативної культури вчителів для досягнення якісного освітнього процесу та адаптації учнів до вимог сучасного світу.

Метою дослідження є розкриття особливостей реалізації розвитку комунікативної культури педагога в умовах воєнного стану як ефективного інструменту взаємодії всіх учасників освітнього процесу.

Методологія. Дослідження комунікативної культури в Україні підтверджує важливість розвитку комунікативних навичок у педагогів. Вчені, такі як О. Бовдир, О. Гаврилюк, З. Єрмакова, Н. Зуєнко, О. Корніяка, І. Кухта, Л. Руденко, Г. М'ясоїд, Е. Манжос, Г. Медведь, С. Сарновська, С. Тарасенко, І. Татаріна, І. Тимченко, Т. Туркот, О. Уваркіна та інші, вивчали різні аспекти комунікативної культури та

розробляли ефективні стратегії для її розвитку. Аналізуючи ці дослідження, можна Дослідники, такі як Л. Білоконенко (Білоконенко, 2014), Л. Бірюк (Бірюк, 2009), В. Бойчук та А. Лісова (Бойчук, Лісова, 2022), Н. Волкова (Волкова, 2006), Д. Годлевська (Годлевська, 2007), С. Королюк (Королюк, 2007), Ю. Косенко (Косенко, 2011), Л. Орбан-Лембрик (Орбан-Лембрик, 2010), О. Пищик (Пищик, 2021), Л. Савенкова (Савенкова, 2005), І. Цимбалюк (Цимбалюк, 2008) та інші,

Результати. Дослідження підтверджують, що розвиток комунікативної культури педагога є взаємозв'язаним з розвитком освіти в цілому. Застосування сучасних підходів до навчання та використання інноваційних технологій сприяють поліпшенню комунікаційних навичок учителя. Крім того, постійний саморозвиток і навчання дозволяють педагогам поглиблювати свої знання та вміння у сфері комунікації та ефективно застосовувати їх у практичній роботі.

Отже, наукові дослідження підтверджують важливість розвитку комунікативної культури педагога в умовах воєнного стану. Дослідження в цій галузі проводили вітчизняні та зарубіжні вчені, які розробляли ефективні стратегії та підходи до розвитку комунікативної культури. Застосування цих досліджень та рекомендацій може сприяти поліпшенню якості навчання, підтримці учнів та створенню сприятливого освітнього середовища.

Обговорення. Розвиток комунікативної культури педагога є аспектом успішної його професійної діяльності. Комунікативна культура вчителя забезпечує вміння ефективно спілкуватися з учнями, батьками, колегами та іншими особами, які беруть участь у освітньому процесі.

Сучасні викладачі – лідери, як у колективі, так і в освіті в цілому. Тому в нинішніх умовах реформування системи освіти для забезпечення конкурентоспроможності на ринку надання освітніх послуг постає питання вмілого та професійного педагога. Стан розвитку освіти та особливості її функціонування диктують необхідність заходів щодо цілеспрямованої та системної підготовки педагогів до психологічного забезпечення шляхів розвитку їх комунікативної культури, спрямовані на підготовку педагогів до розвитку комунікативної культури, можуть включати наступні елементи: тренінги та семінари; рефлексія та самоаналіз;

спостереження та взаємодія з досвідченими педагогами; використання інноваційних технологій; включення комунікативних компетенцій у професійну підготовку; взаємодія з психологами та спеціалістами з комунікації.

Важливо враховувати, що заходи підготовки педагогів до розвитку комунікативної культури повинні бути системними, неперервними та орієнтованими на практичне застосування. Також враховуючи індивідуальні потреби педагогів та специфіку їхньої професійної діяльності. Як слушно, на наш погляд, стверджують більшість сучасних дослідників, поняття «розвиток комунікативної культури» є досить складним за структурою й інтегративним за природою.

Так, дослідники пропонують таку систему понять, що виступають базовими для розуміння *сутності процесу розвитку комунікативної культури*:

- комунікація, мовна комунікація, вербальна й невербальна комунікація;
- розуміння, зворотний зв'язок, контекст (експліцитний – вербальний і невербальний – імпліцитний);
- форми мовної комунікації (усна й письмова), типи мовної комунікації, види мовної діяльності (говоріння, слухання, читання, письмо);
- модель мовної комунікації та її компоненти: адресант, адресат, повідомлення (Косенко Ю.В., 2011. с.121).

До сутнісного навантаження феномена «комунікативна культура» ми також відносимо й функції, за допомогою яких здійснюється професійне спілкування. Більшість дослідників (Волкова Н. (Волкова, 2006), Орбан-Лембрик Л. (Орбан-Лембрик, 2010), Цимбалюк І. (Цимбалюк, 2008) та ін.) вважають, що виконання будь-якої функції спілкування, такої як інформативна передача повідомлень, вираження емоцій, встановлення соціальних зв'язків та інші, можливе лише за допомогою певної знакової системи (вербальних та невербальних засобів комунікації)

Вербальні засоби комунікації визначають зміст мовної дії і використовують мовлення як знакову систему, одиницею якої є слово. У своїй сукупності слова є засобом не лише розуміння думки того, хто говорить, але й вираження власної думки та ідей. Усна мова ще й досі залишається найбільш розповсюдженим способом

комунікації. Акт вербальної комунікації – це діалог, що включає в себе взаємодію між двома або більше учасниками. Слова здійснюють суттєвий вплив на ефективність комунікації, тому вчені вважають, що у процесі спілкування потрібно звертати увагу на денотати (словникове визначення) і конотації (допоміжний смисл) (Волкова, 2006, с.115).

Невербальні аспекти комунікації, такі як міміка, жести, поза, хода та інші рухи, мають велике значення для педагогів. Вони не лише використовують ці елементи для вираження своїх думок і доцільності вживання конкретних жестів, але й використовують їх для сприймання та аналізу стану інших осіб. Невербальні засоби комунікації допомагають передати емоції, настрої та іншу інформацію, яка не може бути виражена словами. (там сам, с.149).

Отже, комунікативна культура вчителя в освіті є компонентом його професійного успіху та має на меті формування в ньому навичок ефективної комунікації та співпраці. За дослідженнями О. Пищик, комунікативна культура є системою соціально значущих знань, умінь та навичок, які забезпечують ефективну комунікацію між учасниками соціального процесу. Комунікативна культура передбачає володіння навичками вербальної та невербальної комунікації, уміння адекватно реагувати на поведінку інших, сприймати та розуміти інші культури та менталітети, уміння вирішувати конфліктну ситуацію та прагнення до досягнення взаєморозуміння та співпраці. Комунікативна культура також включає в себе розуміння та повагу до інших людей, культурно-етичні аспекти комунікації та вміння будувати позитивні стосунки з оточуючими (Пищик, 2021).

Отже, комунікативна культура вчителя має велике значення в професійній діяльності. Вона включає в себе вміння ефективно спілкуватися, використовувати вербальні і невербальні засоби комунікації, розуміти інших та бути готовим до співпраці та взаєморозуміння. Розвиток комунікативної культури педагога сприяє підвищенню якості освіти і сприяє формуванню позитивного та конструктивного середовища закладу освіти. Процес розвитку комунікативної культури вчителів може включати наступні етапи, які були виділені в дослідженні С. Королюк (Королюк, 2007, с. 60):

– Етап адаптації до комунікативної діяльності (початковий етап): на цьому етапі педагоги співвідносять свої наявні знання, вміння та навички з вимогами до комунікативної культури та особистості викладача. Відбувається усвідомлення сутності розвитку комунікативної культури.

– Етап становлення (достатній етап): відбувається нагромадження знання з основ комунікативної культури, свідомо долаються труднощі та невідповідності між реальним та ідеальним станом речей. Педагоги активно розвиваються та прагнуть досягти вищого рівня комунікативної культури.

– Етап творчого зростання та самореалізації (вищий етап): педагоги повністю володіють знаннями та вміннями основ комунікативної культури, використовують нові комунікативні технології у процесі управління. Вони досягають високого рівня комунікативної культури.

Також українські науковці (Л. Бірюк (Бірюк, 2009), Д. Годлевська (Годлевська, 2007), С. Савенкова (Савенкова, 2005) та ін.) запропонували системний підхід до вивчення комунікативних умінь педагога. Вони визначили такі комунікативні уміння, як: володіння пізнавальним та емоційним контактом у спілкуванні, орієнтування в нестандартних ситуаціях спілкування, здатність створювати й підтримувати зворотний зв'язок, володіння вербальним спілкуванням, перцепцією, педагогічною увагою, створення творчого почуття, самопочуття, планування процесу взаємодії, самопрезентації та інші. Ці уміння вважаються важливими показниками рівня педагогічної культури та майстерності вчителя.

Дослідження різних наукових праць також підтверджують, що комунікативна культура є основою якості професійної компетенції вчителя. Розвиток комунікативної культури в умовах воєнного стану потребує зосередження на загальній сформованості професійних (знання, уміння, навички, досвід, важливі професійні якості) та особистісних (здібності, стійкість, самовизначення) компетенцій. Окрім цього, вчителів важливо навчитися керувати своїми емоціями та розвивати емпатію до учнів. Розуміння власних емоцій та емоцій учнів допомагає вчителям краще взаємодіяти з ними та надавати підтримку в складних ситуаціях.

Важливими аспектами є активне слухання та виявлення інтересу до думок та потреб учнів.

У процесі формування комунікативної культури вчителів велике значення має мовленнєва компетенція. Це включає правильність, точність, логічність, доречність, образність, чистоту, послідовність, багатство, адекватність та змістовність мовлення. Вчителеві також потрібно володіти знаннями мовних засобів та використовувати їх, включаючи види, типи і стилі мовлення. Розвиток мовленнєвої компетенції сприяє формуванню мовленнєвих якостей і вмінь, які є важливими показниками рівня педагогічної культури та майстерності вчителя (Бойчук, Лісова, 2022, с. 132).

Отже, для підготовки педагогів до розвитку комунікативної культури викладачів можуть бути проведені такі заходи:

1. Вивчення практичного досвіду педагогічних працівників – проведення аналізу та вивчення практик досвідчених вчителів, які відзначаються високим рівнем комунікативної культури. Це дозволить іншим вчителям ознайомитися з ефективними підходами та методами комунікації.

2. Тренінги та семінари – проведення тренінгів та семінарів з комунікативної культури, де вчителі зможуть отримати необхідні знання та навички, а також практично впровадити їх у свою роботу.

3. Взаємне спостереження та фідбек – організація можливості для вчителів спостерігати за роботою один одного, а також надавати конструктивний фідбек та рекомендації з покращення комунікативних навичок.

4. Використання нових технологій – опанування сучасних комунікаційних технологій у освітньому процесі, наприклад, відеоконференцій з учнями, спілкування з колегами на відстані, використання інтерактивних дошок, комп'ютерних програм або мобільних додатків.

5. Включення комунікативних компетенцій у професійну підготовку – в університетських програмах підготовки вчителів можуть бути введені спеціальні курси або модулі професійного розвитку, присвячені комунікативній культурі вчителя. Це дозволить майбутнім педагогам отримати необхідні знання та практичні навички ще на етапі їхньої підготовки.

6. Індивідуальне консультування та менторство – забезпечення можливості індивідуального консультування та менторства для вчителів, де вони зможуть отримати індивідуальну підтримку, поради та рекомендації щодо розвитку своєї комунікативної культури.

7. Розвиток емоційної і соціокультурної компетенції – організація тренінгів та практичних занять, спрямованих на розвиток емоційної і соціокультурної компетенції вчителів. Це допоможе їм краще розуміти та сприймати емоції учнів, а також ефективно взаємодіяти з представниками різних культур.

8. Самоосвіта та постійне самовдосконалення – сприяння вчителям у самостійному вивченні літератури, публікацій та наукових досліджень з питань комунікативної культури. Підтримка їхнього постійного самовдосконалення та практики нових методів та підходів у комунікації.

Ці заходи мають на меті підготовку педагогів до розвитку комунікативної культури. Вони сприяють збагаченню комунікативних навичок, розширенню знань та вмінь у взаємодії з учнями, батьками та колегами, а також сприяють формуванню ефективних способів спілкування та співпраці в освітньому процесі.

В умовах сьогодення вчитель повинен навчитися керувати своїми емоціями та розвивати емпатію до учнів. Виявлення та розуміння власних емоцій, а також емоцій учнів, допоможе вчителям краще взаємодіяти з ними та надавати підтримку в складних ситуаціях сьогодення. Активне слухання та відкритий діалог з учнями допоможуть педагогам підтримувати позитивну атмосферу в аудиторії та краще розуміти потреби учнів. Активне слухання передбачає повне зосередження на співрозмовнику, відображення його думок та почуттів, та відсутність перерв та порад.

Вчителю необхідно відточити навички вирішення конфліктів та забезпечити гармонію в навчальній аудиторії. Вміння вирішувати конфлікти допоможе йому підтримувати спокійну атмосферу в класі та сприяти позитивним взаємовідносинам між учнями. Культура, в тому числі мовна, ґрунтується на національному менталітеті. Матеріальним втіленням культури є моральні, етичні, естетичні та ін. норми, правила, які передаються від покоління до покоління. Нехтування правилами

мовної культури, нормами комунікативної поведінки призводить до мовних конфліктів між особами.

Мовний конфлікт – це особливий тип спілкування, в якому засобами мови відбувається репрезентація неспівпадіння в інтересах, поглядах, цілях, позиціях тощо сторін конфлікту; фіксуються розбіжності в мовному коді та комунікативних нормах осіб. Тому адресант має враховувати, чи розуміє його адресат, чи сприймає правильно, чи відповідно інтерпретує почуте (Білоконенко, 2014, с.2).

Педагоги повинні бути готові адаптуватися до змін та навчатися новим методикам і підходам в роботі з учнями. Адаптація до змін в умовах воєнного стану включає гнучкість у плануванні, організації та проведенні занять, а також забезпечення психологічної підтримки учням та колегам. Вони повинні допомагати учням розвивати їх комунікативні навички, що допоможе їм адаптуватися до воєнного стану та навчитися взаємодіяти з іншими у конструктивний спосіб.

В умовах воєнного стану традиційне навчання може бути дискомфортним або недоступним. Вчителі повинні використовувати сучасні технології та платформи для підтримки комунікації та навчання учнів на відстані. Використання відеоконференцій, освітніх платформ та електронної пошти забезпечує неперервність освітнього процесу та сприяє розвитку комунікативної культури вчителя. Комунікативна культура педагога є дуже важливою під час дистанційного навчання, через що від неї залежить ефективність та якість комунікації з учнями та їх батьками. Дистанційна форма навчання та спілкування стала нормою в сучасному світі, тому основними аспектами комунікативної культури вчителя в цьому контексті є:

- вміння ефективно використовувати засоби комунікації – вчитель повинен бути знайомим із засобами віртуального спілкування. Важливо вміти дієво використовувати онлайн засоби та забезпечити ефективну комунікацію з учнями та їх батьками;

- дотримання етики в комунікації – дотримання етичних принципів у комунікації (повага, конфіденційність, взаєморозуміння тощо), важливо уникати

виразів, які можуть сприйматися як образливі або необґрунтовані, а також забезпечувати конструктивний діалог та вирішення конфліктів;

– якість та зрозумілість викладу матеріалу – забезпечення якісного та зрозумілого викладу матеріалу, щоб забезпечити ефективно його засвоєння учнями, бажано використовувати різні методи та прийоми навчання, такі як відеоуроки, презентації, інтерактивні завдання тощо;

– відкритість до зворотного зв'язку – вчитель має бути відкритим до зворотного зв'язку з учнями та їх батьками, вміти приймати й обробляти конструктивну критику та пропозиції, щоб покращувати свою роботу та задовольняти потреби учнів.

Загалом, розвиток комунікативної культури педагога вимагає постійного самовдосконалення, адаптації до нових умов та використання сучасних засобів комунікації. Вчителі повинні навчатися керувати своїми емоціями, вміти вирішувати конфлікти та підтримувати гармонію в класі. Вони також повинні бути відкритими до змін, гнучкими у використанні технологій і засобів комунікації, а також здатними до ефективного взаємодії з учнями та їх батьками навіть у дистанційному форматі. Важливо забезпечувати якісний виклад матеріалу, дотримання етики та зрозумілість комунікації, а також бути відкритими до зворотного зв'язку та здатними приймати конструктивну критику. Розвиток комунікативної культури педагога сприятиме покращенню взаємодії з учнями, підтримці позитивної атмосфери та досягненню якісного навчання й виховання.

Таким чином, наведені рекомендації та підходи спрямовані на підготовку педагогів до розвитку комунікативної культури. Це включає розвиток емоційного інтелекту, навичок вирішення конфліктів, використання сучасних технологій комунікації, дотримання мовної культури та етичних принципів, адаптацію до нових умов та забезпечення якісної взаємодії з учнями. Розвиток комунікативної культури вчителя має велике значення для побудови позитивних взаємин з учнями, створення сприятливої навчальної атмосфери та досягнення успіху у навчанні й вихованні.

В умовах воєнного стану вчителі можуть зіштовхуватися з учнями з різних культурних та соціальних середовищ. Розвиток крос-культурної комунікації

допомагає педагогам створити сприятливе середовище для всіх учнів, незалежно від їхнього культурного чи етнічного походження. Поняття «*крос-культурний*» виникло від англійського слова «cross», яке означає «перетинати, переходити», та «culture», яке в усіх мовах має однакове значення. Крос-культурна комунікація - це спілкування на стику або перетині різних культур (Панченко, 2014, с. 131).

Крос-культурна комунікація передбачає взаємодію, що виходить за межі національних кордонів і стосується актів спілкування між представниками двох (або більше) культур. Приналежність до мовної спільноти є одним з найважливіших проявів культурної ідентичності, але культурні та мовні спільноти не завжди співпадають.

Усі учасники освітнього процесу повинні співпрацювати та підтримувати один одного, особливо в умовах воєнного стану. Професійна взаємодія вчителя також передбачає співпрацю з колегами, обмін досвідом, методиками та стратегіями для підтримки навчання та розвитку учнів. Тісна співпраця та спільні зусилля допоможуть педагогам забезпечити кращу підтримку учням та створити сприятливе освітнє середовище.

Для розвитку комунікативної культури вчителя в умовах воєнного стану, освітні заклади повинні забезпечити педагогам можливості для професійного саморозвитку через різні форми навчання, такі як семінари, воркшопи, вебінари, конференції та курси онлайн. Співпраця з громадськими організаціями та міжнародними партнерами може допомогти отримати додаткові ресурси та знання, необхідні для саморозвитку комунікативної культури педагога у воєнний час. Важливо залучати батьків та громаду до процесу розвитку комунікативної культури педагога шляхом спілкування, інформаційних зустрічей та співпраці з громадськими організаціями.

Умови воєнного стану можуть негативно впливати на психічне здоров'я та благополуччя педагогів. Організації та освітні заклади мають забезпечити педагогам доступ до програм стрес-менеджменту та психологічної підтримки, що допоможуть їм зменшити навантаження, керувати своїми емоціями та забезпечити ефективні комунікаційні відносини з учнями, колегами та батьками.

Використання сучасних методів, ресурсів, співпраці та підтримки сприяє розвитку комунікативної культури педагога, допомагаючи краще взаємодіяти з учнями, колегами та громадою. Організація професійного саморозвитку, співпраця з громадськими організаціями та міжнародними партнерами, а також впровадження стрес-менеджменту та психологічної підтримки для педагогів допомагають зміцнити комунікативну культуру педагогів за допомогою самоосвіти.

Під самоосвітньою діяльністю вчителів розуміємо добровільну, самостійну індивідуально-пізнавальну діяльність, керовану самою особистістю та спрямовану на виконання соціальних, особистісних та професійно-педагогічних функцій. Американський вчений Чарльз Хей трактує процес самоосвіти як джерело життєвої сили та дотримується ідеї, що слід контролювати своє самонавчання та приймати самоосвіту як життєвий пріоритет. В іншій роботі американських вчених (Меріам і Кафелла) самоосвіта трактується як форма навчання, в якій ті що навчаються несуть основну відповідальність за планування, виконання та оцінювання свого досвіду навчання (Пищик, 2018, с.58).

Самоосвіта вчителів є добровільною, самостійною індивідуально-пізнавальною діяльністю, спрямованою на виконання соціальних, особистісних та професійно-педагогічних функцій. Важливо контролювати своє самонавчання і розглядати самоосвіту як життєвий пріоритет.

Організації та освітні заклади можуть надати педагогам доступ до різних форм самоосвіти, таких як онлайн-курси, вебінари, практичні тренінги та інші ресурси для професійного розвитку. Важливо створити сприятливу атмосферу для самоосвіти, де вчителі можуть досліджувати нові методи, спілкуватися з колегами та обмінюватися досвідом.

Крім того, важливо сприяти психологічній підтримці вчителів, особливо в умовах воєнного стану. Надання доступу до психологічних програм і консультацій допоможе педагогам керувати стресом, зміцнити психологічну стійкість та покращити їхнє самопочуття.

Всі ці заходи сприятимуть розвитку комунікативної культури вчителів у воєнний час та допоможуть їм краще взаємодіяти з учнями, колегами та батьками.

Професійний розвиток, співпраця та самоосвіта – це ключові елементи для успішної роботи вчителя в непростих умовах воєнного стану.

Висновки. Результати дослідження підтверджують важливість розвитку комунікативної культури вчителя в умовах воєнного стану для успішного навчання та розвитку учнів, забезпечення психологічної підтримки та адаптації до викликів сучасного світу. Інвестування в розвиток комунікативної культури вчителя має позитивний вплив на якість освіти та створює гармонійне, співпрацююче та підтримуюче освітнє середовище. Врахування індивідуальних особливостей учнів, підтримка колег, використання сучасних технологій та крос-культурна комунікація також сприяють розвитку комунікативної культури вчителя. У майбутньому вчителі повинні продовжувати працювати над вдосконаленням своєї комунікативної культури, враховуючи нові тенденції в освіті, підтримуючи своїх учнів та співпрацюючи з колегами. Враховуючи всі ці аспекти, педагоги повинні бути відкритими до навчання, саморозвитку та співпраці з іншими професіоналами, щоб разом створювати міцну освітню систему, здатну впоратися з викликами воєнного стану та забезпечити якісне навчання для молодого покоління сучасного світу.

Отже, педагоги повинні бути відкритими до навчання, саморозвитку та співпраці з іншими професіоналами, щоб разом створювати міцну освітню систему, здатну впоратися з викликами воєнного стану та забезпечити якісне навчання здобувачів освіти.

Перспективи подальших досліджень. Проведене дослідження не вичерпує усіх аспектів багатовекторної проблеми розвитку комунікативної культури вчителя. Подальші наукові розвідки можуть бути спрямовані на дослідження психолого-педагогічних аспектів комунікативної культури вчителів та їх здатність працювати в умовах стресу, воєнного стану та нестабільності.

Список використаних джерел

Білоконенко, Л. А. Мовний конфлікт і комунікативна норма: лінгвокультурологічний аспект. 2014.
URL: <https://doi.org/10.31812/0564/1825>.

- Бірюк Л. Я. Комунікативна компетентність майбутнього вчителя початкових класів: теорія і технології (на матеріалі методики викладання російської мови) : монографія. Київ, Глухів: РВВ Глухівського НПУ ім. О. Довженка, 2009. 317 с.
- Бойчук В., Лісова А. Комунікативна культура як необхідна умова професійного зростання творчої особистості. *Modern Information Technologies and Innovation Methodologies of Education in Professional Training Methodology Theory Experience Problems*. 2022. Вип. 53. С. 131–134. URL: <https://doi.org/10.31652/2412-1142-2019-53-131-134>
- Волкова Н. П. Професійно-педагогічна комунікація: навч. посібн. Київ: ВЦ «Академія», 2006. 256 с.
- Годлевська Д. М. Формування професійної комунікативної компетентності майбутніх соціальних працівників в умовах педагогічного університету: автореф. дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.05 / Національний педагогічний ун-т ім. М.П. Драгоманова. Київ, 2007. 23 с.
- Королюк С.В. Розвиток управлінської культури керівника загальноосвітнього навчального закладу. Монографія. Полтава: 2007. 168 с.
- Косенко Ю.В. Основи теорії мовної комунікації: навч. посіб. Суми: Сумський державний університет, 2011. 187 с.
- Орбан-Лембрик Л. Є. Психологія професійної комунікації: навч. посіб. Чернівці: Книги-XXI, 2010. 528 с.
- Освіта України в умовах воєнного стану. Інноваційна та проєктна діяльність: Науково-методичний збірник/ за загальною ред. С. М. Шкарлета. Київ-Чернівці «Букрек», 2022. 140 с.
- Панченко Є. Міжнародний менеджмент: навч.-метод. посібник для самост. вивч. дисц. Київ: КНЕУ, 2014. 468 с.
- Пищик О. Розвиток комунікативної культури керівників закладів професійної (професійно-технічної) освіти в умовах адаптивного управління. *Український Педагогічний журнал*, 2021. Вип. 3, С.78–85. URL:<https://doi.org/10.32405/2411-1317-2021-3-78-85>
- Пищик О. Самоосвіта керівників закладів професійної (професійно-технічної) освіти в умовах післядипломної освіти. *Директор школи, ліцею, гімназії*. 2018. Вип. 4. С. 56-63. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/dslg_2018_4_14.
- Савенкова Л. О. Професійне спілкування майбутніх викладачів як об'єкт психолого-педагогічного управління: монографія. Київ: КНЕУ, 2005. 212с
- Цимбалюк І. М. Психологія управління: навч. посіб. Київ: ВД «Професіонал», 2008. 624 с.

References

- Bilokonenko, L. A. (2014). *Movnyi konflikt i komunikatyvna norma: lnhvokulturolohichni aspekt*. [Language conflict and communicative norm: linguistic and cultural aspect]. Crossref. 2014. URL: <https://doi.org/10.31812/0564/1825>.
- Biriuk L. Ya. (2009). *Komunikatyvna kompetentnist maibutnoho vchytelia pochatkovykh klasiv: teoriia i tekhnologii (na materialy metodyky vykladannya rosiiskoi movy): monohrafiia*. [Communicative competence of the future primary school teacher: theory and technology (based on the methodology of teaching the Russian language): monograph]. Kyiv, Hlukhiv: RVV Hlukhivskoho NPU im. O. Dovzhenka, 2009. 317 p.
- Boichuk V., Lisova A. *Komunikatyvna kultura yak neobkhidna umova profesiinoho zrostannia tvorchoi osobystosti*. [Communicative culture as a necessary condition for the professional growth of a creative personality]. *Modern Information Technologies and Innovation Methodologies of Education in Professional Training Methodology Theory Experience Problems*. 2022. 53. 131–134. URL: <https://doi.org/10.31652/2412-1142-2019-53-131-134>
- Volkova N. P. *Profesiino-pedahohichna komunikatsiia: navch. posibn*. [Professional and pedagogical communication: teaching. manual]. Kyiv: VTs «Akademii», 2006. 256 p.
- Hodlevska D. M. *Formuvannia profesiinoi komunikatyvnoi kompetentnosti maibutnikh sotsialnykh pratsivnykiv v umovakh pedahohichnoho universytetu* [Formation of professional communicative

- competence of future social workers in the conditions of a pedagogical university]: avtoref. dys. ... kand. ped. nauk: spets. 13.00.05 / Natsionalnyi pedahohichnyi un-t im. M.P. Drahomanova. Kyiv, 2007. 23 p.
- Koroliuk S.V. Rozvytok upravlinskoï kultury kerivnyka zahalnoosvitnoho navchalnoho zakladu [Development of the managerial culture of the head of a comprehensive educational institution]. Monohrafiia. Poltava: 2007.168 p.
- Kosenko Yu.V. Osnovy teorii movnoi komunikatsii: navch. posib. [Kosenko Basics of the theory of language communication] Sumy: Sumskiy derzhavnyi universytet, 2011. 187 p.
- Orban-Lembryk L. Ye. Psykholohiia profesiinoï komunikatsii: navch. posib. [Psychology of professional communication]. Chernivtsi: Knyhy-KhKhI, 2010. 528 p.
- Osvita Ukrainy v umovakh voiennoho stanu. Innovatsiina ta proiektna diialnist: Naukovo-metodychnyi zbirnyk [Education of Ukraine under martial law. Innovative and project activity: Scientific and methodical collection]/ za zahalnoi red. S. M. Shkarleta. Kyiv-Chernivtsi «Bukrek». 2022. 140 p.
- Panchenko Ye. Mizhnarodnyi menedzhment [International management]: navch.-metod. posibnyk dlia samost. vyvch. dysts. Kyiv: KNEU, 2014. 468 p.
- Pyshchuk O. Rozvytok komunikatyvnoï kultury kerivnykiv zakladiv profesiinoï (profesiino-tekhnicnoi) osvity v umovakh adaptivnoho upravlinnia [Development of communicative culture of managers of professional (vocational and technical) education institutions in the conditions of adaptive management]. *Ukrainskyi Pedahohichnyi zhurnal*. 2021. 3. 78-85. URL: <https://doi.org/10.32405/2411-1317-2021-3-78-85>
- Pyshchuk O. Samoosvita kerivnykiv zakladiv profesiinoï (profesiino-tekhnicnoi) osvity v umovakh pisliadyplomnoi osvity [Self-education of managers of professional (vocational and technical) education institutions in the conditions of postgraduate education]. *Dyректор shkoly, litseiu, himnazii*. 2018. 4. 56-63. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/dslg_2018_4_14.
- Savenkova L. O. Profesiine spilkuvannia maibutnikh vykladachiv yak ob'ekt psykholoho-pedahohichnoho upravlinnia [Professional communication of future teachers as an object of psychological and pedagogical management]: monohrafiia. Kyiv: KNEU, 2005. 212 p.
- Tsybaliuk I. M. Psykholohiia upravlinnia [Psychology of management]: navch. posib. Kyiv: VD «Profesional», 2008. 624 p.

Development of the Teacher's Communicative Culture under the Conditions of Marital State: Challenges and Opportunities

Olena Pyshchuk, <https://orcid.org/0000-0001-9193-6645>, PhD. in Pedagogy, Deputy Director for Training and Production, municipal institution «Chernihiv Center for Vocational Education» of the Chernihiv Regional Council, Cossack street, bldg., 7-a, 14037, Chernihiv, Ukraine, pishik_elena@ukr.net

***Abstract.** The article focuses on the importance of communication etiquette and communication skills for teachers who work during martial law, because in such conditions teachers face a number of challenges that can affect the effectiveness of the educational process and the psychological well-being of students. Several key areas of development of the teacher's communicative culture in the conditions of martial law are considered. First of all, it emphasizes the importance of emotional intelligence, which helps teachers understand and control their emotions, and also helps build emotionally healthy relationships with students and colleagues. The second aspect to consider is active*

listening. Teachers must be attentive listeners, able to hear and understand their interlocutors. This helps to improve communication and establish an effective dialogue. The ability to adapt to new conditions and situations is important for teachers, especially during martial law. They must be flexible and able to quickly adapt to changes in order to ensure the continuity of the educational process and provide support to students in such difficult conditions. The teacher's communicative culture should be manifested not only in the classroom, but also in interaction in the social environment. It is noted that communication is the basis of professional and pedagogical interaction, which involves the exchange of information between communication subjects, as well as the assimilation of values, knowledge and methods of communicative activity. The key directions of the development of the communicative culture of the teacher in the conditions of martial law, which is an important component of the learning process, as it contributes to improving the quality of communication between the participants of the educational process, are considered. Martial law teachers should focus on developing emotional intelligence, active listening, effective conflict resolution, and adaptation to change. In conclusion, directions for the development of the teacher's communicative culture in the conditions of martial law are proposed. The development of these skills will help teachers communicate effectively with students, colleagues and other participants in the educational process, support a successful educational process and the psychological well-being of students.

Key words: *communicative culture; teacher; martial law; emotional intelligence; active listening; conflict resolution; adaptation to changes; student development.*

Стаття надійшла до редакції: 31.07.2023

Прийнято до друку: 27.12.2023